

Suzana Marjanić

KULTURNI DOGAĐAJ 55+ ILI PROCES RADA O POLITIČKOM TESTAMENTU GENERACIJE 55+

*“Mi nikada do sada nismo bili ovako brutalno iskreni.” (Heterogeno mi generacije 55+)
“Ja mislim, onak’ osobno, mi možda nismo potrošeni kaj smo tu, ali kad gledamo, cijela generacija je potrošena. Većina od vas je čitala Marcela Prousta i mislim da smo si mi u potrazi za izgubljenim vremenom.” (Zvonimir Fritz, 60, dipl. inženjer građevine, danas jedan od osuđenih na pučku kuhinju) 1*

S obzirom na ovaj temat koji zahtijeva pomak od proizvoda (predstave) prema procesu (proces rada), s jedne strane, kao i s obzirom na Montažstrojev društveno-umjetnički angažman, nastojat ćemo prikazati², naravno, koliko je to moguće, postupke i metode u radu na predstavi, točnije kulturnome događaju, multidisciplinarnome umjetničkome projektu 55+ koji nastaje u zajednici i za zajednicu. Ujedno, sâm je projekt određen i kao kazališna izvedba, politički skup i javno snimanje dokumentarnog filma *Potrošeni* – u kojem/kojima protagonisti/ice s pozornice koncertne dvorane Vatroslav Lisinski (što se tiče zagrebačke izvedbe kulturnoga događaja) progovaraju u vlastito ali i u ime čitave generacije, odnosno kako je jedan od sugovornika u *političkom* dijelu predstave i izjavio da je riječ o politički nepismenoj generaciji (ni prvoj ni posljednjoj). Odnosno, kao što je redatelj Borut Šeparović istaknuo da se radi o političkom testamentu generacije koja je i dio najbrojnije populacije u Hrvatskoj, ali bez političke i ekonomske moći, zbog čega ključno postaje pitanje artikulacije njezinih interesa. I za taj projekt te potrošene generacije odabrana je upravo europska godina aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti³, s obzirom da je prvotna zamisao projekta i bila da umjetnost može na simboličan način ukazati da je konačno

potrebno nešto učiniti u smislu kvalitativnih promjena, nije bitno, makar i malim koracima.

Nadalje, s obzirom na opsežnost projekta 55+, u kojemu je, ponavljam, sudjelovalo 44 protagonista/ica-pripadnika/ica generacije 55+, ograničila sam se na razgovor samo s Borutom Šeparovićem, kao redateljem predstave, odnosno projekta 55+, kao i s jednom od voditeljica fizičke radionice, Natašom Mihoci. Pritom, dok smo završavali razgovore – s N. Mihoci početkom studenoga, a s B. Šeparovićem početkom prosinca 2012., proces rada na projektu 55+ još nije bio završen; naime, projekt se početkom prosinca, dakle, gotovo tri mjeseca nakon predstave (kulturnoga događaja) nalazi na dvije trećine, odnosno kao što je istaknuo sâm redatelj – konačni cilj navedenoga projekta nije kazališna predstava već dokumentarni film *Potrošeni*, što se u nekim kazališnim prikazima / kritikama projekta i zaboravljalo naglasiti. Tako rezultati toga projekta “nisu vidljivi samo u umjetničkoj sferi, kroz realizaciju predstave i dokumentarnog filma, već i u konkretnom društvenom smislu, kroz aktivaciju navedene skupine građana”.⁴ Naime, u radu na ranijim projektima – *Generacija 91.–95.* (2009)⁵ i *Srce moje kuca za nju* (2010., predstava koja je učinila vidljivom sudbinu nezaposlenih žena, a imala je u zagrebačkom

Ж 55+

GODINE (NI)SU VAŽNE

AKO IMATE 55 ILI VIŠE GODINA DOŽIVJELI STE OKO 30 MILIJUNA MINUTA... ISPRIČAJTE JAVNOSTI NAJVAŽNIJU MINUTU SVOGA ŽIVOTA. NEKA SE VAŠ GLAS KONAČNO ČUJE.

NOVI PROJEKT MONTAŽSTROJA. KROZ DRUŽENJE I RADIONICE STVORITE S NAMA KAZALIŠNU PREDSTAVU I DOKUMENTARNI FILM. DOĐITE SAMI ILI S PRIJATELJIMA. ODVAŽITE SE NA IZAZOV.

OKUPLJANJE GENERACIJE 55+ OD 07. DO 13. SVIBNJA U ZAGREBAČKOM KAZALIŠTU MLADIH. DODATNE INFORMACIJE I OBAVEZNE PRIJAVE NA TELEFON 01 4682 464 RADNIM DANOM OD 10 DO 15 SATI ILI E-MAILOM NA INFO@MONTAZSTROJ.HR

U KAZALIŠTU VAŠE I NAŠE MLADOSTI GODINE (NI)SU VAŽNE.

MONTAЖSTROJ

PEDESETPETPLUS

Letak: Poziv na projekt 55+: Godine (ni)su važne

Fotografija medijske kampanje – Miljenko Pinterić, foto Damir Žižić

Borut Šeparović: "Poznato je da ljudi prođu cijeli sustav obrazovanja, pa i dalje imaju rigidne stavove. Mislim da su tu očekivanja od projekta potpuno pogrešno postavljena. Naime, očekivati da će se njihova politička svijest promijeniti u tako kratkom vremenu, ako i uopće, prilično je naivno. Istina, činjenica je da oni osnivaju udrugu 55+ i da ih nagovaramo na neke druge političke modele, što je prilično teško jer – samo da spomenem – na primjer riječ *anarhija* ta generacija doživljava ultra negativnom tako da su godine obrazovanja te generacije a i naše generacije učinile svoje. Osobno mislim da je ovaj projekt zbog svega navedenoga politički testament te generacije."

HNK svega dvije izvedbe) – B. Šeparović je snimao samo pojedine segmente u procesu (koliko mu je budžet dozvoljavao) kao što je i u model-predstavi *Timbuktu* (2008., projekt koji problematizira napuštene pse i beskućnike) jednako tako snimao pojedine segmente rada na predstavi, a pritom je uvidio kako praćenje procesa rada može dovesti do intrigantnih rezultata te da sama predstava, kao u slučaju projekta 55+, nije reprezentacijski okvir, rezultat. Odnosno, dok se u tim ranijim projektima radilo o amaterskom snimanju u svrhu arhiviranja, u projektu 55+ učinjen je pomak prema osiguravanju profesionalnoga filmskog seta, gdje dokumentarno kazalište čini samo jedan segment rada u oblikovanju filma koji će dokumentirati i generalnu socijalnu neosjetljivost prema generaciji 55+. Istina je, nadalje, da svjedočimo ne samo izostanku međugeneracijske solidarnosti nego i ljudske, i to je nažalost i više nego dovoljno.

Na tragu po/etike otpora možemo prizvati poznatu krilaticu "Osobno je političko" Carol Hanisch iz njezina istoimena eseja iz 1969. godine, a koja je obilježila drugi val feminizma. Naime, projekt 55+ dokumentira direktno is-

kustvo generacije treće životne dobi, i to ono osobno i ono političko; ukratko, radi se o scenskom dokumentu te potrošene generacije u kojoj su neki svedeni na socijalne slučajeve prema dobro poznatoj recepturi hrvatske tranzicije. Ovime otvaram kontekstualizaciju utjecaja studija roda na kulturalne studije, kao i na mnoge druge teorijske projekte, ili kao što je Stuart Hall u svome članku *Kulturalni studiji i njihovo teorijsko naslijeđe* (1992) istaknuo da je feminizam utjecao na kulturalne studije, među ostalim, i proširivanjem interesa s klasnih odnosa na pitanje roda, a riječ je prije svega o otvaranju pitanja o osobnom kao političkom.⁶ U tome smislu upravo dva dijela predstave, kulturnoga događaja 55+, kao što ćemo kasnije detaljnije utvrditi, a koje sam označila kao osoban i politički segment izvedbe, sugeriraju i njihovo apsolutno sadržajno prožimanje, odnosno osobne priče generacije 55+ dakako su i političke.

Prvo: objava projekta 55+ i njegove mikrozajednice

U objavi navedenoga projekta (16. travnja 2012. – početak medijske kampanje) istaknuto je da je riječ o društve-

no-angažiranom projektu, *community art* projektu, projektu za lokalnu zajednicu koji se zalaže za solidarnost i zajednicu i koji pritom zagovara vidljivost populacije 55+.⁷ Odnosno, kao što je bilo najavljeno početkom rujna 2012., prigodom objave za medije o tome da je počela prodaja ulaznica za projekt 55+, kako je kulturni događaj nastao u sklopu dugogodišnje misije Montažstroja, njegovih multidisciplinarnih projekata, prema kojoj umjetnost zaista mora preuzeti odgovornost za zajednicu u kojoj nastaje. Ukratko, u tom projektu Montažstroj, odnosno redatelj Borut Šeparović, daje glas, vidljivost građanima starijima od 55 godina, a pritom riječ je o organizacijski najkompleksnijem projektu do sada, ne samo Montažstroja nego općenito što se tiče lokalne scene, s obzirom da je riječ o 44 protagonista/ica-volontera, odnosno, kako je bilo označeno u jednoj od najava projekta, riječ je o onima koji su do sada proživjeli 30 milijuna minuta ili više, a pozivaju nas da poslušamo njihove životne priče.⁸ Tako, za razliku od projekta *Srce moje kuca za nju* (2010), u kojemu je honorarno bilo zaposleno 12 žena, iako ih je 11 bilo na pozornici (naime, bez obzira na krajnju izvedbu, posao ih je dobilo 12), u ovom se projektu rad položio kao volonterstvo s tim da su polaznici/ice kao kvalitativnu zamjenu dobili besplatne radionice. Nadalje, kao ključna riječ projekta u oblikovanju te mikrozajednice iznjedrila se riječ solidarnost, odnosno, kao što je redatelj projekta izjavio 2. svibnja 2012. u ZeKaeM-u na konferenciji za novinare, a povodom njegova početka, danas je "više nego ikad potrebno da se borimo za solidarnost, ili nažalost za njezine ostatke, jer godinama srljamo u društvo u kojem se solidarnost i zajednica raspadaju".⁹ Ukratko tim volunteerima zajednički rad je jedino to što su stariji od 55 godina te što sada zaista žele učiniti nešto zajedno unatoč heterogenim političkim svjetonazorima.¹⁰ Tu izražavam osobno divljenje voditeljima projekta koji su zaista uspjeli ostvariti zajednički rad na predstavi s obzirom na socijalne i ideološke razlike među protagonistima/protagonisticama, a koje su bile i više nego očite u njihovim političkim govorima (dakle, u drugom dijelu kulturnoga događaja), i mogu se, bez banaliziranja, svesti na političku empatiju na razini binarizma crveni – crni, partizani – ustaše, SDP – HDZ, socijalizam – kapitalizam, a pritom obje stra-

Audicija za projekt 55+, foto Damir Žižić

ne uglavnom poznaju samo reprezentativan (dakle, diktatorski) model demokracije (na kojemu počiva SAD i EU), a da većina od njih nikada nije bila upoznata i s nekim drugim modelima – npr. direktne demokracije, koju su zasigurno njihovi unuci i unuke na nedavnim studentskim prosvjedima 2009. godine gorljivo primjenjivali.

Inače, kad su suradnici/ice projekta 55+ radili kampanju za projekt na Facebooku, Borut Šeparović *targetirao* je oglas da se za nju prijave osobe starije od 55 godina, no, kako doznajem iz razgovora s redateljem, nitko nikada nije kliknuo, što znači da je ta generacija nevidljiva i na Facebooku, da nije zainteresirana za društvene mreže. Tako su se prijave za projekt uglavnom obavljale telefonski.

Drugo: audicija i inicijalnih 99 protagonista/ica – početak "emotivnog šoka".

Projekt je započeo okupljanjem svih zainteresiranih u ZeKaeM-u od 7. do 13. svibnja. Dakle, 240 protagonista/ica se odazvalo na navedeni poziv, 140 je izašlo pred kameru, a redatelj je odabrao 99 protagonista/ca u životnoj

dobi od 55 do 89 godina; nadalje, u konačnici ih je ostalo 44 (što se tiče same forme kazališne predstave, odnosno kulturnog događaja), iako je namjera bila, u skladu s naslovom projekta 55+, da protagonisti/ice svojim brojem izvedbeno označe tu životnu dob, odnosno da ih bude točno 55. Naravno, razlozi odustajanja različite su prirode s obzirom i na individualnu motivaciju ulaska u projekt. Pritom iz razgovora s redateljem doznajem da su protagonisti smatrali da se u onim segmentima koje iznose u političkom dijelu predstave radi, po njihovu viđenju, o radikalnim stavovima, te se kod nekih pojavila i određena vrsta zazora, straha zbog čega su i neki (mali broj) u konačnici i odustali od rada na predstavi. Motivacijski su razlozi uključivanja u projekt za neke protagonist/ice bili psihoterapijski, neki su ga pak doživjeli kao socijalni projekt osvješćivanja a neki su u njemu prepoznali mogućnost dodatne edukacije, u ponuđenim četirima radionicama; ukratko, u projekt su ulazili "uglavnom zbog osjećaja neispunjenosti, samoće, viška slobodnog vremena ili osjećaja bespotrebnosti".¹¹ Tako je npr. protagonistica Gordana Lovrić (58) priznala da je u tom projektu pronašla izlaz iz obiteljske tragedije koja joj se dogodila prije nekoliko godina – naime, nakon smrti supruga nije izlazila iz kuće, utočište je pronašla u plakanju, u osami svoga doma. Odnosno njezinim riječima: "Već sam razmišljala da odem psihijatru, ali umjesto na terapijama, završila sam u Montažstroju. Pronašla sam sebe u ovom projektu i puno mi je pomogao."¹² Odnosno, kao što je izjavio redatelj da je glavna njihova motivacija ulaska u projekt, pored druženja, izlaska iz samoće, učenja i izazova, više naginjala uz ideju pojavljivanja u filmu, a nešto manje uz ideju pojavljivanja u kazališnoj predstavi. Ipak, kao što je navedeno u e-mailu, "Montažstrojevo pionirsko kazalište za starije od 55 godina", 29. svibnja 2012. (riječ je o Montažstrojevoj objavi za medije povodom prvoga okupljanja sudionika/ica na radionicama), što se tiče motivacije njihova ulaska u projekt, sve sudionike su zaintrigirala pitanja o najvažnijim minutama u životu što je bio poticaj i izazov za inventuru ukupno 30 milijuna minuta koje su do sada proživjeli.

Pritom, što se tiče rodne perspektive, zamjetno je da dvije trećine sudionika čine upravo žene. Nadalje, većina je umirovljena, "a određeni broj sudionika još uvijek radi,

dok su neki od njih još radno aktivni, ali nezaposleni. Trećina sudionika je u braku, ali je i velik broj onih koji su samci ili udovci te u projektu vide sjajnu priliku za druženje. Iako su neki od njih imali iskustva s filmskim i televizijskim statiranjem, ili u davnim nastupima u pionirskim kazalištima i u kulturno-umjetničkim društvima, odlučili su umjesto statista postati protagonisti za što im Montažstroj pruža jedinstvenu priliku."¹³

Dakle, prvotna je namjera tog projekta za lokalnu zajednicu unutar kojega se formirala nova mikrozajednica bila da 55 osoba starijih od 55 godina polazi besplatne radionice, rezultat kojih će biti kazališna predstava, točnije kulturni događaj 55+, u kojemu će njihove priče "o najvažnijim, najbolnijim, najtužnijim ili pak najretnijim minutama" činiti potku kazališne predstave i dokumentarnoga filma *Potrošeni* u kojima će biti glavni protagonisti.¹⁴

Treće: rad u radionicama (od 28. svibnja do 20. srpnja, odnosno od 20. kolovoza do premijere 23. i 24. rujna 2012.)

Pripreme za rad na predstavi odvijale su se u četirima radionicama rekreativnog, terapijskog i kreativnog tipa, i to na nekoliko lokacija – u Centru mladih Ribnjak, Međunarodnom centru za usluge u kulturi, Zagrebačkom centru za nezavisnu kulturu i mlade te Centru za kulturu Trešnjevka. Kako doznajem od Nataše Mihoci, radionice su bile organizirane u različitim kulturnim centrima u Zagrebu čime su uspjeli umrežiti više gradskih ustanova u jednoj ideji i jednom projektu. Radionice su pritom postavljene kao model koji bi se i mogao nastaviti kao svima dostupan sadržaj za ovu populaciju unutar nekih drugih institucija, ustanova ili udruga. U prilično napornom višemesečnom radu na predstavi polaznici/ice mogli/le su djelovati u dramskoj radionici (voditeljica: Iva Milley), radionici pokreta – fizička radionica (voditeljice: Petra Milojković i Nataša Mihoci), novomedijskoj (voditelj: Damir Žižić), gdje su naučili raditi fotografske eseje i prenijeti ih na internet, i radionici razgovora (fokus-grupa) koju su vodili Borut Šeparović i Ivana Dragičević-Veličković (od Nataše Mihoci i B. Šeparovića doznajem da su upravo razgovorna radionica kao i novomedijska radionica za polaznike/ice bile najviše formativne), a što je sve činio uvod u rad na samoj predstavi.

Tako je N. Mihoci u jednom od naših razgovora i mail-odpi-

sivanja istaknula da su ipak u projektu radili s polaznicima koji po pitanju kretanja imaju (još uvijek) luksuznu poziciju. Naime, nitko od njih nije teže fizički hendikepiran ili bolestan, u invalidskim kolicima ili potpuno nepokretan, stanje koje se veže za stariju životnu dob. Tako kada su postavljali produkcijsko-konceptualni okvir projekta, namjeravali su dogovoriti sponzorstvo s nekim autoprijevoznikom kako bi se pojedinci s poteškoćama u kretanju mogli uključiti u projekt. Na moje pitanje kako su se sudionici opredjeljivali za radionice te u koje su se posebno uključivali, Nataša Mihoci odgovorila je sljedeće:

"Princip je bio da sudjeluju u najmanje dva tipa radionice. Samo je jedan gospodin, koji je imao 89 godina, sudjelovao u samo jednoj radionici jer mu je polaženje više radionica bilo prenaporno. Bilo je nekih koji su išli na sve četiri radionice, ali su uglavnom išli na dvije. Najveći je odaziv bio na dramsku radionicu jer su već po samom nazivu sami sebi mogli jasno predočiti što će biti sadržaj radionice. Vodila ju je Iva Milley, a zbog velikog broja polaznika rasporedili smo ih u čak 5 grupa. Sjajan je bio odaziv i za novomedijsku radionicu gdje su ljudi od sedamdesetak godina predano radili svoje fotografske eseje pod vodstvom Damira Žižića koji im je toliko uspio približiti novomedijsku tehnologiju da sada na raznim okupljanjima mnogi od njih fotografiraju mobitelima ili fotoaparatom ili pak snimaju malim kamerama.

Razgovorne radionice, koje su vodili Borut Šeparović i Ivana Dragičević-Veličković, naknadno su postale izrazito formativne jer je upravo iz njih kasnije proizašao tekst za politički dio kulturnog događaja 55+. Razgovorne radionice u svom su početku bile orijentirane na diskusiju teze da je generacija 55+ potrošena, odnosno da se društvo prema njoj odnosi kao takvoj. U nastavku su se počela otvarati ključna pitanja koja se odnose na njihove vlastite odgovornosti – iako su marginalizirani i isključeni na mnoge načine oni nisu samo žrtve, već posjeduju određeni potencijal kojim bi mogli nešto učiniti jednako kao što i postoje njihovi propusti iz prošlosti kada nisu preuzeli odgovornost za kreiranje društvene stvarnosti."

U razgovoru s redateljem doznajem da je iznenadujuće velik broj prijavljenih bilo upravo za novomedijsku radio-

nicu (prijavilo se 36 protagonista/ica), što može biti paradoksalno s obzirom na nepristupnost te generacije na društvenim mrežama, gdje se radilo na digitalnoj fotografiji i *uploadiranju* toga sadržaja kao i stvaranju, slaganju priča, a sama je zainteresiranost te generacije za novomedijsku radionicu, koja je, kao što smo ranije istaknuli nevidljiva na društvenim mrežama, voditelja projekta kao i voditelje svih radionica fascinirala. Posljedica je toga da su se neki od njih su se počeli intenzivno družiti na *Facebooku*.

I zadržimo se još na fizičkoj radionici (voditeljice: Petra Milojković i Nataša Mihoci), koju sam osobno najviše pratila, i to na odgovoru N. Mihoci na sljedeće pitanje: Na koji si način pristupila radu s daleko starijim ljudima od sebe (naime, tek si u ranim dvadesetima)? Pritom mi se iznimno svidjelo, moram pridodati, na koji si način organizirala disciplinu prilikom rada (npr. nije bilo kašnjenja), kao što si i na jednoj od početnih radionica postavila zadatak scene rađanja s ciljem rastvaranja emocionalnih blokada s obzirom da se radi o polaznicima/polaznicama koji se (većinom) nikada nisu bavili takvom vrstom fizičkih vježbi. Zanima me koliko su im možda neke vježbe u svemu tome bile važne...

Nataša Mihoci: "Što god da sam pred njih postavila kao zadatak nisam osjetila njihov zazor. Oni su projekt 55+ shvatili kao prostor ostvarenja vlastite slobode, tako da su i moje zadatke na radionicama otvoreno prihvaćali. Iako sam mislila da će se pred zadatkom fizičkog prikaza rađanja ili seksa u njima probuditi neka vrsta malograđanskog tabua, razumljivo je opet da oni s tim nisu imali problem jer su ipak došli u godine kada nemaju zašto pokazivati otpor prema stvarima koje su prošli a koje su prirodne i normalne.

Zadala sam si zadatak da im pokažem da pokret i kretanje ne moraju promišljati kao neki narativni konstrukt, odnosno da pokretu ne pristupaju mimski pokušavajući njime ispričati neku unaprijed konstruiranu priču. Takva tendencija narativnog pristupa pokretu svojstvena je i djeci, ali mislim da isključuje osjećaj slobode koji kretanje može proizvesti. Poticala sam ih da pokretu pristupaju apstraktno, da se fokusiraju na svoje tijelo i vlastiti ritam, da pri tome ne brinu o formi ili o tome kako izgledaju u pokretu. Radila sam i na vježbama oslobađanja tako da nemaju zazor od me-

dušobnog dodira što je za ples i pokret jako bitno. Na tome smo najviše radili, dakle, nije bilo koreografija, strukturiranih sekvenci već promišljanje kretanja i tjelesnosti kao nečega što mogu shvatiti jako otvoreno i slobodno i kao nečega što ih može opustiti i rasteretiti. U samoj fizičkoj radionici nismo stvarali materijale za kulturni događaj 55+ koji je premijerno izveden u Lisinskom, ali u njemu postoje trenuci u kojima tjelesnost i specifičnost kretanja osoba starijih od 55 godina postaje jako prezentna. Ostarjelo tijelo u načelu promišljamo kao tijelo nemogućnosti a ne kao tijelo mogućnosti. Za ljude koji stare upravo tjelesnost postaje faktor submisije vlastitim godinama. S obzirom da su protagonisti iz prvih redova publike jedan po jedan hodali prema pozornici, mislim da se jako dobro moglo vidjeti kako je taj put sve duži kada je protagonist stariji, kako je svakom starijem protagonistu potrebno puno više vremena da taj put prođe. Međutim mi smo željeli njihova tijela pokazati i kao tijela mogućnosti, pa tako imamo 61-godišnjeg Vojka Tomašića koji je unutar 61 sekunde stajao samo na jednoj nozi i unatoč borbi s ravnotežom uspio je izvesti svoj zadatak. Također, 65-godišnja Nada Kos Balen (koja ima teškoća u kretanju) svojih je 65 sekundi plesala i kako je vrijeme prolazilo njezin ples joj je predstavljao sve veći napor, što se osjetilo po njezinom sve glasnijem disanju, umaranju... 63-godišnji Miran Cencić publici je pokazao svoje golo tijelo ali i svoj kateter koji je postao dio njegovog tijela zbog bolesti. Njegova motivacija, koja je na kraju i izrečena na pozornici, ležala je u činjenici da se danas pozitivno valoriziraju samo mlada i lijepa tijela a on sâm smatra da se ne treba sramiti svog ostarjelog i kako je rekao 'zgužvanog' tijela. Svi ovi primjeri pokazuju da se tjelesnost starijih osoba ne treba promatrati jednodimenzionalno. Njihova tijela imaju ograničenja, no imaju i mogućnosti, a u svakom su slučaju veoma specifična pa ih tako treba i promatrati."

I završno, što se tiče radionice, zadržimo se na fokus-grupi koju je uz Ivanu Dragičević-Veličković vodio i B. Šeparović, a koja je većim dijelom vodila prema političkom dijelu predstave. Pritom je zamjetno, kako doznajem od redatelja, da su protagonisti generacije 55+ za tu fokus grupu prvotno smatrali da se radi o radionicama psiholo-

koga tipa, što je nekima bila dodatna motivacija ulaska u radionicu toga tipa:

Borut Šeparović: "Osnovno je pitanje koje je bilo postavljeno bilo pitanje aktiviteta, i početna radionica je izgledala tako da se svaki protagonist/ica predstavio/la, i to u formi okrugloga stola, dakle, svi smo sjedili u krugu. Drugi korak činilo je otvaranje pitanja koje su teme od značaja za populaciju 55+. Sve što se čuje u tom političkom dijelu predstave oni su sami izložili u procesu. Ključno pitanje je bilo, postoji li zajedničkog 'mi' ili smo samo hrpa individua? Imamo li dovoljno toga zajedničkog da se svedemo pod isti nazivnik i da zanemarimo eventualne razlike u stavovima, iskustvima i razmišljanjima? Pitanje odgovornosti nastalo je iz njihovih razgovora, dijaloga. Njihovo *mi* pritom nikako nije homogeno, koherentno *mi*; neki misle da su odgovorni za sadašnju društveno-političku situaciju, a neki duboko vjeruju da nisu."

Četvrto: javna prezentacija radionice projekta 55+

7. srpnja u Međunarodnom centru za usluge u kulturi – Travno s početkom u 18 sati. Bio je to ujedno i prvi javni događaj projekta, nakon šest tjedana rada na spomenutim radionicama, te također prvi put da se svih 72 sudionika projekta našlo, susrelo u isto vrijeme i na istom mjestu. To njihovo prvo javno okupljanje ujedno je i označilo početak intenzivnog rada na stvaranju kazališne predstave koja se premijerno održala 23. i 24. rujna u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog.

Pritom pored protagonista generacije 55+ jednako su tako sudjelovali i mladi volonteri-surdanci (u dobi od 16 do 30 godina) projekta, tako da se već u tom segmentu ostvario svojevrsan međugeneracijski dijalog, solidarnost, i pritom valja naglasiti da nitko od tih mladih volontera nije ušao u projekt da bi se javno izložio. Najmlađa volonterka, šesnaestogodišnja Buga Klara Blanuša, na konferenciji za novinare, kojom je najavljena premijera kulturnoga događaja 55+, istaknula je da je u projekt ušla jer ju zanima kazalište i proces nastanka predstave.¹⁵

Kako sam gledala samo prvih sat vremena navedene prezentacije (s obzirom da sam išla na Festival Miroslav Krleža, 7. srpnja – datum Krležina rođenja), zamjetno je

bilo da se u toj javnoj prezentaciji projekta radilo na manjim dramskim pričama, minijaturama o međugeneracijskim susretima, uglavnom nerazumijevanjima. Nažalost time sam propustila prezentaciju novomedijske radionice te razgovorni dio gdje su se začele ideje o prosvjedima i daljnjem udruživanju. No zanimalo me zbog čega se ipak u konačnici odustalo od takve forme dramskih minijatura same "predstave", odnosno kulturnoga događaja.

Nataša Mihoci: "Radionice su u jednoj mjeri bile usmjerene na pripremu protagonista na intenzivni rad na predstavi koji je započeo od 20. kolovoza do same premijere. Ta se priprema uglavnom temeljila na principima discipline, timskog rada, redovnog dolaženja... Međutim, radionice su u sadržajnom smislu bile manje usmjerene na razvoj samog koncepta kulturnog događaja, dakle nisu služile stvaranju konkretnog materijala za konačni kulturni događaj. U dramskim, plesnim i novomedijskim radionicama dopuštali smo protagonistima da se oslobode u svojoj kreativnosti, zbog čega je prezentacija radionice sadržavala šarolike minijature koje su u teatarskom smislu nešto konvencionalnijeg karaktera, koji je protagonistima dosta blizak. Sama je prezentacija trajala gotovo četiri sata jer smo naprosto svakome željeli dati priliku da se istakne, izrazi i da prezentira svoj kreativni rad. Sadržaj formiran u radionicama nikada nije niti mišljen kao potencijalni sadržaj konačnog kulturnog događaja, jer su protagonisti već na prvoj audiciji izrekli svoje najvažnije minute na kojima smo dalje nastavljali raditi nakon 7. srpnja 2012. godine. Prezentacija radionice svakako je bila važna jer je to bio prvi moment da su svi protagonisti, a tada ih je bilo ukupno 72, na istom mjestu u isto vrijeme. Naime oni su se međusobno gledali i na taj način upoznavali. Brojka od 72 osobe u publici je svakako velika – broj solidne publike za recimo neku predstavu nezavisne scene – tako da su na prezentaciji protagonisti razbili i tremu pojavljivanja pred većim brojem ljudi."

Nataša Mihoci: "Ostarjelo tijelo u načelu promišljamo kao tijelo nemogućnosti, a ne kao tijelo mogućnosti. Za ljude koji stare upravo tjelesnost postaje faktor submisije vlastitim godinama. Međutim, mi smo željeli njihova tijela pokazati i kao tijela mogućnosti, pa tako imamo 61-godišnjeg Vojka Tomašića koji je 61 sekundu

stajao samo na jednoj nozi i unatoč borbi s ravnotežom uspio je izvesti svoj zadatak."

Javna prezentacija radionice – Slavko Soić, foto Damir Žižić

Prosvjedna akcija u Gradskom poglavarstvu, foto Damir Žižić

Peto: prosvjedna akcija u Gradskom poglavarstvu Grada Zagreba na Trgu Stjepana Radića, 5. rujna.

Naime, kako Gradski ured za prostorno uređenje, izgradnju grada, graditeljstvo, komunalne poslove i promet u europskoj godini aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti nije dodijelio gradske javne oglasne površine projektu koji zastupa interese sugrađana treće životne dobi, protagonisti su izglasali da se napravi navedeni prosvjed kojim je i postignuto da se projektu dodijeli nekoliko oglasnih prostora kako bi se ukazalo na medijsku nevidljivost osoba starijih od 55 godina. U završnici gradonačelnik je i obećao 40 mjesta za reklamiranje, što znači da izlazak na prosvjed nikada nije uzaludna inicijativa. Mediji su pritom uoči samoga prosvjeda isticali da Grad projektu 55+ nije dodijelio oglasni prostor zbog toga što je riječ o starijoj populaciji te kao takvima nepoželjnim oglasnim licima, odnosno kako je izjavio jedan od protagonista: "Da reklamiram svinje, dobio bih više plakata jer bi na njima zaradili a na meni ne mogu zaraditi."¹⁶ Pritom je medijima bio posebno zanimljiv, filmčan gospodin Miljenko Pinterić (87 godina) koji je stepao prije početka samoga prosvjeda ispred Gradskoga poglavarstva, izjavivši kako stepa od kada je prvi puta na filmskom platnu vidio Ginger Rogers i Freda Astairea. Inače riječ je o najstarijem

sudioniku projekta, dok dvoje protagonista, po godinama odmah nakon njega, ima 86 godina (Emil Pernar i Stanka Pavuna).

Šesto: generacija 55+ u povorci za solidarnost, Zagreb, 15. rujna.

Predstavnici generacije 55+ održali su 15. rujna 2012. godine, na Međunarodni dan demokracije, prosvjednu povorku kojom su ukazali na izostanak solidarnosti u našem društvu. Okupljanje prosvjednika započelo je u 11.30 sati ispred Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, a nešto poslije 12 sati stotinjak prosvjednika uputilo se Masarykovom i Preradovićevom ulicom do Cvjetnog trga, a povorku su nastavili kroz glavni zagrebački trg te preko Praške ulice došli do Zrinjevca gdje su miran i tih prosvjed završili plesom. Pritom su prosvjednici nosili prepoznatljivije crne majice s jednostavnim bijelim natpisom "55+" što je također bio i sadržaj transparenta kojim je povorka predvođena. Kako doznajem od redatelja, transparent su izradili sami protagonisti na radionici izrade prosvjednih transparenta na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u sklopu razgovornih radionica koje je u kasnijoj fazi projekta vodio Zdravko Popović, inače savjetnik za društvena pitanja na ovome projektu. Tijekom te prosvjedne šetnje i izvedbe protesta prolaznicima su dijelili letke s proglasom / pozivom na solidarnost.¹⁷

Na zaključnom dogovoru za prosvjed protagonisti su izglasali i odlučili da se prosvjedna povorka kreće u tišini (dakle, bez izvikivanja prosvjednih poruka) i pritom da prosvjedna povorka prati transparent; sâm tekst s letkom proglaša, koji je dijeljen prolaznicima i namjernicima, je izglasan. Nadalje, odlučeno je da u prosvjednoj povorci neće sudjelovati voditelj projekta kako se pažnja medija ne bi usmjerila na promociju predstave ili Montažstroj. Nadalje, protagonisti su sami odabrali organizatora prosvjeda i redare kao što su i sami prijavili prosvjed policiji. Nadalje, dogovoreno je, unatoč protivljenju šest sudionika, da se isprintaju prosvjedne crne majice s bijelim natpisom "55+" koje će protagonisti/ice projekta i koristiti kao zajedničku oznaku prilikom odlaska zajedničkoga puta u autobusu na gostovanje u Pulu i Rijeku.

Mimohod za solidarnost, foto Damir Žižić

Sedmo: predstava, kulturni događaj 55+:

23. i 24. rujna u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog, a pritom je kulturni događaj gostovao i 26. rujna u INK-u (Pula), a 1. listopada u riječkom HNK-u Ivana pl. Zajca (cijena ulaznice određena je simboličnom cijenom od 55 kuna koja je korespondirala s naslovom predstave). Dakle, iako je prvotna namjera dakako bila da predstava 55+ zaživi u nacionalnoj kazališnoj turneji, navedeno se ipak nije ostvarilo; tako pored svega dvije zagrebačke izvedbe predstava je dobila poziv od samo dva HNK-a – iz Pule (i to zbog toga što je Ministarstvo kulture podržalo INK i Rijeke (i to, kako saznajem od redatelja, na gradonačelnikovu inicijativu jer je Grad Rijeka 1. listopada obilježio Međunarodni dan starijih osoba). Ipak, ideja nije

bila, kako nadalje saznajem od redatelja, da se radi repertoarna predstava. Pritom je naglasio da su zagrebačke izvedbe podloga za dokumentarni film, što je neke kazališne kritičare prilično iziritiralo, dok se pirandellovska tehnika snimanja u okviru kazališne predstave nije u toj mjeri koristila u pulskoj i riječkoj izvedbi. Naime, s te dvije posljednje izvedbe kao materijal u film ući će samo njihovo zajedničko putovanje, što je redatelj dobrohotno nazvao *maturalcem*.

Tako na moje pitanje-komentar: npr. Maja Hrgović ističe kako se redatelj projekta "u nekoliko prilika iznenađujuće osorno obraćao sudionicima projekta, tjerajući ih, u maniri gonika robova, da se pridržavaju procedure sa snimanjem dokumentarca o predstavi, ubivši tim grubim intervencijama nekoliko vrlo dirljivih momenata."¹⁸ Dakle,

zbog čega su bili istaknuti svi ti pirandellovski momenti da se radi i o snimanju dokumentarnoga filma?, Borut Šeparovič odgovara sljedećim podsjetnikom:

“Očito je potrebno podsjetiti da su se obje zagrebačke izvedbe snimale za film, gdje naravno ni sâm film ne može reprezentirati cjelokupni proces s obzirom da sam snimao film koji produkcijski mora odgovarati zahtjevima TV-a i kina.”

Pritom je predstava dijadno komponirana: naime, dok u prvom dijelu predstave protagonisti/ice iznose vlastite intimne priče, i to na početku predstave o tome kako zamišljaju svoju posljednju minutu (pritom sjede u prvom redu gledališta kao uvažene političke ličnosti na političkim skupovima za koje je rezerviran prvi red) i navedenu priču izgovaraju u mikrofon koji pridržava najmlađa suradnica-volonterka kulturnoga događaja – šesnaestogodišnja Buga Klara Blaguša, a zatim i na sceni iznose priču i o najvažnijoj životnoj minuti gdje je svakoj osobi dodijeljeno onoliko sekundi koliko ima godina. Drugi dio predstave zamišljen je kao politička pozornica na kojoj svi pojedinačno svjedoče o stanju duha našega društva čiji su protagonisti ove predstave najbrojniji i svakako najugroženiji dio. Tako pored navedenih intimnih minuta generacija 55+ također se suočila s desetljećima (i to dva) vlastite šutnje. Naime, u tom drugom dijelu predstave svoje su političke govore protagonisti/ice oblikovali/le prema shemi Prvog općeg sabora HDZ-a iz 1990. godine. Ukratko politički dio govora može se označiti najavom same predstave: “Oni su potrošeni. Oni su teret. Oni su višak. Oni su zaboravljeni. Oni su nevidljivi. Oni su glasački stroj. Oni imaju više od 55 godina života iza sebe i njihovi glasovi po prvi puta se neće samo zbrajati, nego i čuti.”¹⁹ Prije početka tog političkoga segmenta, u kojemu protagonisti/ice zauzimaju političku govornicu, publika je bila obaviještena da može izaći ukoliko ne želi sudjelovati u političkom skupu koji negira principe reprezentativne demokracije. I na zagrebačkoj izvedbi izašao je začudo prilično velik dio publike; gotovo polovica, što je i bilo planirano, režirano – naime, radi se o svojevrsnoj režijskoj manipulaciji za potrebe snimanja filma *Potrošeni*. Pritom, kako doznajem od redatelja, izlazak publike snimali su čak s pet kamera, s koliko je i snimana čitava izvedba. Pročitajmo stoga tekst kojim se prekida predstava – odnosno,

označava drugi – politički dio – kako bi se izmanipulirao egzodus publike:

“Poštovana publiko!

Do sada ste vjerojatno shvatili da će se svaki od protagonista ovog projekta izređati na govornici sa svojim govorom.

Ovo nije tipično kazalište, ovo je dokument jednog vremena, jedne generacije, ovi govori nastali su na temelju stvarnih razgovora protagonista projekta 55+.

Da radimo konvencionalno kazalište morali bismo izabrati elitu koja govori u ime većine koja sjedi i šuti i time bismo ponovili princip predstavničke demokracije koji je možda vremenski ekonomičan, ali je za nas politički i ljudski neprihvatljiv.

Mi nikoga od ovih protagonista ne želimo otpisati. Zato smo odlučili da će ovdje vrijediti pravilo – jedan čovjek – jedan glas.

U nastavku se neće dogoditi ništa novo niti ništa bitno drugačije nego do sada, osim što će svaki od ovih ljudi dobiti priliku da se njezin ili njegov glas čuje.

Mi nastavljamo s ovim povijesnim skupom i snimanjem dokumentarnog filma a svi vi koji ne želite u tome sudjelovati možete sada napustiti dvoranu.”

I vezano uz navedeno, zadržimo se na redateljevju komentaru kojim obrazlaže zbog čega je odlučeno, dakle zbog čega su se protagonisti predstave odlučili na takvu strukturu drugoga dijela predstave, čime svjedoči i o solidarnosti koja je među njima u tome trenutku bila najizraženija.

Borut Šeparovič: “Tijekom posljednjeg tjedna pokusa shvatili smo da će drugi dio predstave, koji se odnosi na političke iskaze, dugo trajati te smo im predložili dvije opcije – ili ćemo odabrati petnaestak njihovih govora koji će ‘zastupati’ i predstavljati ostale dok će drugi samo sjediti i šutjeti ili ćemo učiti u rizik dugoga trajanja u kojem će svaki od protagonista dobiti riječ. U tom trenutku shvatili su da im je drugi, politički dio predstave, daleko važniji od prvoga dijela u kojem iznose svoje intimne priče. Osobno me i dirnulo koliko su bili neskloni ideji da se ikoga isključuje te koliko su bili odlučni u ideji da ostanemo dosljedni principu ‘Jedan čovjek – jedan glas’. Zato smo odlučili publici ponuditi izbor da izađe nakon što su čuli desetak političkih govora.”

Tako se svaki od protagonista/ica obraća javnosti s političkim govorom koji je nastao iz razgovora sa sudionicima u procesu; s tim da u pojedinim slučajevima ne izgovaraju svoj politički govor nego govor nekog drugog protagonista koji im je dodijelio redatelj. U toj miksturi tako se moglo dogoditi da osoba posvećena trajnoj vjeri HDZ-u (čak i sada) čita upravo invektivu na razdoblje tuđmanizma (u političkom govoru tako jedan od govornika iznosi Tuđmanovu glasovitu rečenicu o 200 bogatih obitelji i nama ostalima kao stoci sitnoga zuba, kako je naš vrli predsjednik 1998. godine označio političku težinu mase koja je te godine po prvi puta masovno prosvjedovala protiv njegove autarkije). Naime, princip je na probama bio da se čitaju tuđi tekstovi kako bi se stvorilo zajedničko “mi”, kako bi protagonisti uvidjeli da, unatoč nekim razlikama među njima, postoji nešto što ih sve povezuje. Ukratko, taj politički dio predstave otvoren je govorom-citatom Franje Tuđmana na 1. Općem saboru Hrvatske demokratske zajednice održanom u ovoj istoj dvorani 24. veljače 1990. a koji je ovom prigodom pročitala gospođa Stanka Pavuna (86).

Nadalje, neke su kazališne kritike spomenule da zagrebačka izvedba nije bila popraćena programskom knjižicom, gdje se pritom nije postavilo pitanje o budžetu. Naime, kako doznajem od redatelja, programska knjižica tiskana je naknadno (i postoji osim toga i na web-stranici Montažstroja), odnosno redateljevim komentarom:

Borut Šeparovič: “Prilično me začuđuje činjenica da neki kazališni kritičari ne koriste internet kao izvor informacije. Programsku knjižicu stavili smo odmah na web. Istina, na zagrebačkoj izvedbi nije bila tiskana, odnosno bila je tiskana, ali pogreškom gdje je fotografija jedne protagoniste zabunom dva puta otisnuta, što znači da time jedan protagonist nije otisnut uopće. To nikako nisam želio dopustiti. No, toliko... Ne znam – ali meni kao kazališnom kritičaru prvo bi pitanje palo na pamet – zbog čega nije bilo programske knjižice, a ne konstatacija – nije bilo programske knjižice.”²⁰

I dok je prvi dio predstave naglasak postavio na *intimicaciji*, s obzirom na individualne sudbine kroz vlastite priče, drugi je dio predstave prošao u znaku *političke* činjenice, s obzirom da država nikada ne može voljeti –

kako su to istaknuli u svome performansu *Zagrlit ću sveg novog prijatelja* (2009) Pasko Burdelez i Rodion – te su tako neki od njih zbog ciničkoga postupka poslodavaca i vladodržaca završili nakon dvadesetak, tridesetak godina rada na zavodu za zapošljavanje. Ukratko, projekt je otvorio i pitanje o tome da kazalište danas itekako mora biti političko, i ne samo političko već i aktivističko s ciljem ukazivanja na moguće promjene društva. Naravno, pritom ne mislimo na određena politička uvjerenja o političkoj učinkovitosti kazališta, o utopijskoj vjeri u moć umjetnosti da ostvaruje političku promjenu društva. Tu svakako imam na umu rečenicu kojom politička teoretičarka Chantal Mouffe završava svoj članak na temu umjetničkoga aktivizma: *Bila bi ozbiljna greška vjerovati da umjetnički aktivizam može sâm stati na kraj neoliberalnoj hegemoniji* (Mouffe 2008: 227).²¹

Projekt tako promovira formu kazališnoga dokumentarizma, koji bi se mogao odrediti smještanjem na granici između glume i ne-glume, ako prizovemo odrednice teoretičara izvedbe Michaela Kirbyja. Naime, radi se o glumi u političkom dijelu predstave gdje neki protagonisti/ice ne čitaju onaj dio / izjavu koju je sâm oblikovao, nego upravo, kako smo prethodno naglasili, tuđu (naime, polovica protagonista/ica nije čitala vlastitu političku izjavu); a o konceptu ne-glume, odnosno o nematričnoj izvedbi, dakle, o izvedbi bliskoj umjetnosti performansa, u onim segmentima iskaza njihove intime. Zamjetno je tako da je segmentu intime dodijeljen koncept vjerodostojnosti dok konceptu političkoga iskaza strategija hinjenosti (istina, publika nije bila upoznata s tom dimenzijom hinjenoga, odnosno tim transferom političkoga iskaza).

Istina, pritom se možemo prisjetiti i izjave Seana Cubitta koji navodi da u našem dobu, u zapadnom društvu ne postoji izvedba koja već sama po sebi nije izraz komoditeta. (Cubitt 1994: 283-284) U ovom slučaju “komoditeta” za izrazom otpora, i čini se da su te dimenzije stvarnoga itekako bili svjesni ako ne svi sudionici, onda zasigurno većina, ove predstave. Tu svakako možemo spomenuti aktivističku i politički usmjerenu kritiku Briana Holmesa koji smatra da unutar sustava umjetnosti – pri čemu se država na svijetu vizualne umjetnosti unutar galerijskoga, muzejskoga sustava – istinski političko i društveno anga-

žirano djelovanje nije moguće te stoga svoj članak *Liar's Poker, Representation of Politics / Politics of Representation* iz 2004. godine i započinje subverzivnom rečenicom: "Kada ljudi govore o politici u umjetnosti, lažu."²² Odnosno, kako Montažstrojevo kazalište, u slučaju projekta *Srce moje kuca za nju*, vrlo jasno objavljuje: KAZALIŠTE LAŽE.²³ Odnosno, kao što je u političkom dijelu predstave jedan od protagonista i pročitao politički iskaz (što ne znači da je nužno i njegov): "Možda ovo sve što čitamo i jesu naše riječi ali je to redatelj izvukao iz konteksta i izmanipulirao nas, kao što nas manipuliraju zadnjih 20 godina." Zaustavimo se na nekim životnim pričama iz tih izvedbenih sekundi koje su određene godinama protagonista/ica, gdje je zamjetno da su te najvažnije minute kod nekih obilježene onim intimnim dok kod nekih ipak onim političkim. Pritom sam dakako u ovome tekstu svjesna osobnog uloga u reprezentaciji projekta 55+ po istom principu prema kojem prikaz procesualnosti nailazi na poteškoće dokumentarne reprezentacije. Tako sam od 44 intimna iskaza za ovu prigodu odabrala svega četiri, što se može interpretirati naravno kao ultimativno subjektivan izbor ili kao površna generalizacija koja je vođena i ekonomijom ograničenosti tekstualnoga prostora.

Radila sam u Fini i 2005. godine na poslu čula sam tresak i pucnjavu i shvatila da se radi o pljački. Vidjela sam kako su maskirani pljačkaši upucali zaštitare i kako im iz glava curi krv.

Sve kolegice su vrištale, a ja sam bila cool. Nakon tjedan dana mi se počela kočiti ruka i drhtavica po cijelom tijelu. Završila sam na psihijatriji i s dijagnozom PTSP-a, šifra f43.

Najviše me zadržalo kad sam čula priču da su takvu pljačku mogli napraviti samo ljudi na jakim drogama. Ja sam baš prije pljačke saznala da moj sin ima problema s drogom.

I zato sam doktoru rekla da ne bih imala ništa protiv da sam ja dobila taj metak u glavu.

Lidija Kleščić (62)

U ratu su svi dečki govorili: Daj mi četnika, daj mi četnika da ga zadavim. Tako sam i ja govorila. Jedan dan moji surborci su mi napravili vic, doveli su mi dva čovjeka i rekli:

"Evo ti četnici, tražio si ih", i nakon toga su otišli. Ja sam ostao sam s njima. U tom momentu dva ljudska života bila su u mojim rukama. Pitao sam ih: "Zašto ste vi četnici?" Oni su rekli: "Nismo, mi smo seljaci." Bili su otac i sin. Ni na moment nisam pomislio da ih ubijem. Gledali smo se dugo u tišini.

Onda su ih moji prijatelji odveli. Nisam nikada saznao što je bilo s njima. Pretpostavljam, ali ne želim znati.

Žarko Potočnjak (66)

Kad je počeo rat u Pakracu, stavili smo veliku hrvatsku zastavu na stol u kući jer smo znali da će Hrvatska vojska provaljivati (došli su ovi iz Lučkog antiterorističke jedinice) u stanove pa da znaju da nije srpska kuća. Suprug i ja smo se vratili s posla i stan je bio nogom provaljen i vidjeli smo da smo opljačkani. Moj muž je radio u Libiji i od tamo je donio puno tog 18-karatnog zlata, u onim velikim kožnim koferima koji su im dobro došli da mogu sve spakirati. A ja, naivka, još išla na policiju prijaviti provalju krađu.

Kad je pao Lipik, kratko smo otišli u Zagreb. Kad sam se vratila u Pakrac (jer je bilo primirje) i ušla u kuću, jedan je vojnik u mene uperio pušku i rekao: "Šta radiš tu?"

Ja sam mu rekla da ja znam šta ja radim. A njega sam pitala: "A šta ti tu radiš, pa sve ste već popljačkali?"

Nada Pejša (57)

1991. suprug mi je bio veterinar u Pakracu, bio je član HDZ-a. Ja sam s djecom bila u Zagrebu, radila sam, a vikendima smo dolazili u Pakrac. Ja sam znala odvrnuti do daske domoljubne pjesme s radija. Jedan takav vikend u siječnju 1991. bili smo u Pakracu i čekali neki film o Špegelju na televiziji. Ja sam štrikala, suprug je bio u kupaoni. Odjednom sam na balkonu čula tupi udarac. I odmah crni dim.

Tad se dogodio prasak koji je mene bacio na pod. Izjurila sam van na ulicu i počela vikati: "Upomoć, napadaju nas." S ozlijeđenim uhom i okom vozili su me u bolnicu. Na vratima sobe u bolnici pojavio se liječnik, moj bivši učenik i Srbin i rekao: "Profesorice, ja ću vam pomoći", a ja sam rekla: "Nemoj, nemoj, baš tebe se bojim."

Hermína Rukavina (68)

Pritom u političkim govorima (dakle, u drugom segmentu predstave) ono što me osobno uznemirilo, moram priznati, etička je neosjetljivost pojedinih sudionika/ica ovoga projekta prema onim našim sugrađanima koji su osuđeni na strategije preživljavanja kopanjem po kontejnerima. Tako me iznenadio govor jedne sudionice koja je rezolutno pozvala tu generaciju da ne prosi, da ne kopaju po kontejnerima za smeće, kao da ti pojedinci dobrovoljno ulaze u te strategije preživljavanja. Dakle, iznenadilo me da u radu u tom socijalnom projektu neki nisu ostvarili završnu etičku, emocionalnu metamorfozu nekih vrlo tvrdih ideoloških stavova vezano uz ljude koji prose, beskućnike... No pročitajmo kako je navedeno komentirao redatelj predstave:

Borut Šeparović: "Morali smo ih podsjećati da oni upravo imaju luksuz da ne kopaju po smeću. To pokazuje njihovu političku besvijest koja je problem cijeloga društva, dakle, ne samo te generacije. Upravo je ta svijest dominantna, to njihovo prepucavanje na tu temu. Socijalna empatija je minimalna, više smo empatični na toj razini da smo Hrvati i zato sam siguran da je potrebno raditi predstave kao što je *Srce moje kuca za nju*. Inače, to kopanje po smeću kod nekih postaje i opsesivno-kompulzivni poremećaj; upoznao sam upravo jedan takav slučaj. Ipak u svemu tome kao najveći problem pronalazim činjenicu da je država od toga napravila biznis te zašto je razina empatije tako niska. Čudi me tvoje čuđenje zašto se kod njih nije razvio sustav empatije prema tim ljudima pri kraju tih radionica. Poznato je da ljudi prođu cijeli sustav obrazovanja, pa i dalje imaju rigidne stavove. Mislim da su tu očekivanja od projekta potpuno pogrešno postavljena. Naime, očekivati da će se njihova politička svijest promijeniti u tako kratkom vremenu, ako i uopće, prilično je naivno. Istina, činjenica je da oni osnivaju udruge 55+ i da ih nagovaramo na neke druge političke modele, što je prilično teško jer – samo da spomenem – na primjer riječ *anarhija* ta generacija doživljava ultra negativnom tako da su godine obrazovanja te generacije a i naše generacije učinile svoje – vjeruje se samo u dva modela: kapitalizam ili socijalizam, treća, četvrta, peta itd. opcija kao da ne postoji. Osobno mislim da je ovaj projekt zbog svega navedenoga politički testament te generacije."

Nadalje, na pitanje zbog čega su protagonist, u političkom dijelu predstave, pročitali dva pisma sudionika koji su već na samom početku projekta odustali od daljnje angažmana i jesu li bili obaviješteni da će njihova pisma odustajanja biti javno pročitana, pročitajmo kako je navedeni postupak obrazložio sâm redatelj:

Borut Šeparović: "Istina je da su mnogi odustali u onom trenutku kad su shvatili da su dobili onoliko koliko su htjeli: osobno, navedeno odustajanje doživio sam upitnim, jer ako nešto, kao u ovom slučaju – radionice, dobiješ besplatno, kako je moguće tako lako odustati od rada na predstavi i izigrati ostale sudionike kao uostalom i nas – voditelje projekta jer je upravo jedan od uvjeta ulaska u projekt i bio da se javno izlože. Ništa više. Dakle, kad su dobili to što su trebali, onda su lako i otišli; no radi se o pojedincima. Zato kad postavljáš pitanje zašto se javno čitaju te dvije izvještaje, mislim da je ipak etičnije naglasiti da smo na samom početku, dakle, već na samoj audiciji istaknuli da se sve snima za potrebe filma; tako su na početku procesa svi potpisali dokument da zaista sve što se snimi tijekom rada može biti dio predstave, filma. Stvari su zaista od samoga početka bile čiste i jasne, te ako je netko već tada osjećao dvojbu da se ne bi snimao, onda je prema nalogu vlastite savjesti – i prema nama kao voditeljima da ne gubimo vrijeme (uostalom umjesto njih mogli smo odabrati neke druge koji nisu ušli u projekt), i prema ostalim sudionicama, koji ulažu svoje slobodno vrijeme u rad na tom projektu – morao istupiti iz projekta, no odustajali su uglavnom nakon stečenoga znanja na radionicama. Osim toga, ono što me začudilo u nekim novinskim kritikama da se nije shvatila zahtjevnost okupljanja 44 osobe, da se pojave na točno određenom mjestu u zadano vrijeme; to se vrlo često podcjenjuje, to se uzima zdravo za gotovo. Moram naglasiti da me iznenađuje da se zaista nitko u tim prikazima nije osvrnuo i na taj dio procesnoga rada. Prvo: svaki je intervju na audiciji trajao 20 minuta, i pritom se radio transkript tog intervjua (transkribiranje razgovora: Hana Grgić, Vera Pfaff). Ne samo da su transkripti toliko trajali nego su na svim radionicama voditelji pratili sve protagoniste, bilježili njihove priče i detalje iz života koje su u sklopu tih radionica

Kulturni događaj 55+ u Koncertnoj dvorani Vatroslav Lisinski – Jasna Paravina, foto Damir Žižić

prepričavali, a sve to s ciljem da ih što bolje upoznamo kako bismo mogli pripremiti njihovu minutu na sceni i na filmu. Dakle, uloženi su ogromni trud i na sceni i na filmu. Dakle, uloženi su ogromni trud u kojem smo imali dokumentirane bilješke o svakoj osobi. Nadalje, kroz radionice se izrađivala jedna vrsta dosjea, zatim smo održali još jedan krug razgovora – što znači još dvadeset minuta transkripata, dakle, za svaku osobu radilo se o 40-ak minuta transkripata i bez obzira na naše uloženo vrijeme oni su otišli. Zaboravili su da smo radili kao tim; slažem se da je čin odlaska jednak činu slobode izbora, ali onda se postavlja pitanje odgovornosti. Naime, najviše izostanka je uslijedilo zbog zahtjevnosti i obveza koje bi protagonisti imali da su ostali u projektu. Mnogima se to nije dalo pa su sudjelovali dok im je odgovaralo, a onda bi izašli. A otpočetak je bilo rečeno što je projekt i što sve uključuje – kao i da je projekt i javni zagovor za ovu populaciju – što implicira da će se i sami protagonisti morati izložiti javnosti kako bi taj zagovor vršili.“

Pročitajmo stoga i završno u ovom segmentu u kojemu smo se zadržali na predstavi, kulturnom događaju 55+ i jedno od ta dva pisma odustajanja (drugo pismo koje je isto tako pročitano ne navodim samo iz razloga ekonomije tekstoaga prostora):

U projektu 55+ Montažstroj daje glas, vidljivost građanima starijima od 55 godina, a pritom riječ je o organizacijski najkompleksnijem projektu do sada, ne samo Montažstroja nego općenito što se tiče lokalne scene, s obzirom da je riječ o 44 protagonista/ica-volontera, odnosno, kako je bilo označeno u jednoj od najava projekta, riječ je o onima koji su do sada proživjeli 30 milijuna minuta ili više, a pozivaju nas da poslušamo njihove životne priče.

Poštovani!

Ovim Vas putem obavještavam da istupam iz projekta 55+ uglavnom iz dva razloga: prvo, još ni do danas nisam shvatio koji je cilj ovog projekta; možda ste Vi to i istaknuli, a ja previdio, ali u svakom slučaju moja su očekivanja od projekta očito bila drugačija.

Drugo, naši su se razgovori pretvorili u politička naklapanja, a ja, nakon 17 godina profesionalnog rada u politici, ne želim se time više baviti, jer da sam želio, uključio bih se u neku stranku i svoja bih politička gledišta iznio tamo gdje treba.

Naravno da moje istupanje iz projekta nije od neke važnosti i ne bih Vam to ni priopćavao. Međutim, prema meni ste svi skupa, i Vi osobno, bili vrlo korektni, pa osjećam svoju dužnost da Vam se javim, zahvalim i poželim uspjeh ovom projektu.

S poštovanjem, Antun Kovač

Osmo: Montažstroj i klub Pepermint – “Plesnjak 55+”, 10. listopada.²⁴

Plesalo se, u tom još jednom zajedničkom okupljanju u opuštenijoj atmosferi, do dugo u noć i kako je rekla jedna sudionica – “malo smo se raspištoljili”. Žarko Potočnjak, inače jedini profesionalni glumac u tom projektu, tom je

prigodom među ostalim izjavio: “U ovaj projekt se ulazi kao čovjek, ne po profesiji. Čak mislim da su neke stvari ovim ljudima bile lakše nego meni kao glumcu u samoj izvedbi.”²⁵

Deveto: tribina “55 plus vs. 25 minus – Konačni obračun” ili “Dobro kažete, vi mladi, da mi samo seremo!”.

Ukratko, Fakultet političkih znanosti u organizaciji Televizije Student u svojim je prostorijama 29. studenoga (u 17,55h) i 1. prosinca (u 11h) ugostio protagoniste Montažstrojeva projekta 55+, gdje se otvorila vrlo živa rasprava o pitanju odgovornosti starije i mlađe generacije za nimalo optimistično stanje u kojemu se nalazimo. Zamjetno je pritom bilo da gotovo nitko od te studentske generacije, a okupilo se njih stotinjak, nije pogledao navedenu predstavu, što je i djelomice i opravdano s obzirom da se uglavnom radilo o studentima novinarstva.

I dok su 29. prosinca iznesene političke priče, dakle, drugi dio predstave, projekta,²⁶ 1. prosinca na istom su mjestu protagonisti projekta 55+ podastri studentima intimne priče (iz prvoga dijela kulturnoga događaja). Tribinu je moderirao Igor Mirković, glavni urednik programa Televizije Student, i Borut Šeparović, autor projekta.²⁷ Pritom se Igor Mirković iskazao i kao odličan konferansje navedenoga neobičnoga okupljanja, te je tako da razbije uvodničarsku atmosferu nepoznavanja, zaželio svima dobar dan i sretan Dan Republike svima koji ga s nostalgijom slave kao i dobar ishod štrajka svima koji su toga dana dali podršku jednodnevnom štrajku upozorenja u osnovnim i srednjim školama, institutima i zdravstvenim ustanovama, kao što je i ironično zaželio sretnu kupnju svima koji si mogu priuštiti bunde i dijamante s obzirom da je toga dana Vlada zaista (za ne povjerovati) veličajno izglasala smanjenje trošarina na bunde, zlato i dijamante, dakako, za one najbogatije ovoga društva.

Deseto: završna faza: dokumentarni film *Potrošeni* (tijekom 2013) i osnivanje udruge 55+ 20. prosinca 2012.

Ukratko, proces se nastavlja, i u trenutku dok dovršavam ovaj tekst 22. prosinca 2012. godine. Osnivanje udruge

Tulum u Pepermintu, foto Damir Žižić

dokazuje, kako ističe Nataša Mihoci, da je projekt uspio stvoriti mikrozajednicu od potpuno različitih i formalno okupljenih pojedinaca. Tako je njihov prvi plan da organiziraju upravo radionice kakve im je omogućio projekt 55+, s tim da će vjerojatno dodati još neke sadržaje kao što su pjevanje i glazba. Navedeno upravo svjedoči, pridodaje nadalje N. Mihoci, o tome koliko je velika potreba te generacije za ovim tipom radionica koje su u isto vrijeme i kreativne i edukacijske i socijalizacijske, a društvo im navedeno ne omogućuje u dovoljnoj i kvalitativnoj mjeri.

Što se tiče osnivanja navedene udruge, Borut Šeparović istaknuo je sljedeće o toj generaciji, za koju je Žarko Potočnjak u svom političkom iskazu ironično naglasio kako je riječ o generaciji koja je prepoznala povijesni trenutak kad je bilo potrebno vratiti partijsku knjižicu:

Borut Šeparović: “Zaboravlja se da je njihov benefit apsolutan jer oni sada osnivaju svoju udruhu 55+. Istina, problem se pojavljuje oko načina na koji će voditi udruhu jer nisu navikli na tip demokracije civilnoga društva ili pak na direktnu demokraciju. Za njih je vrhunac bio prijelaz jednopartijskoga u višepartijski sistem; za mnoge od njih to je bilo ostvarenje svih snova, a problem je nastao kad su se probudili, kad su shvatili da se radi o drugoj vrsti noćne more. No ipak na svim izborima birali su iste ljude kao što bi vjero-

jatno i sada učinili jer većina od njih od reprezentativne demokracije očekuju karizmatičnu osobu. Potrebno je utvrditi činjenično stanje na razini faktografije, a ovo može biti početak, da je to problematična politička ostavština jedne generacije koja je očito prenesena na sve daljnje generacije, i nadalje pitanje koje svakako valja postaviti koji je modus operandi da se to promijeni, da generacija 55+ konačno postane subjekt, i tko će tu populaciju educirati. Istina je da su zadovoljni kad im se obeća malo bolja mirovina; dovoljno je da im politička elita malo zaprijeti i nastaje tajac. To je klasična politička praksa od devedesetih jer vrhuška zna da ta populacija nema mogućnost štrajkanja s obzirom da im se ne izlazi na ulicu te da im preostaje samo cjenkanje za nešto bolje mirovine. I to kao što su neke kritike isticale da u projektu 55+ nema političke oštrice to je kao da očekuješ od tih ljudi da preokrenu cijelu zemlju; osobno takva razmišljanja doživljam licemjernima. Ono što smo ovom model-predstavom pokazali da prvi problem počiva u obrazovanju: tako kada je toj generaciji dostupno obrazovanje, kao što je bilo na primjeru naših radionica, širenjem obrazovanja imat ćemo daleko bolje društvo. Nadalje, tom smo model-predstavom pokazali kako su ovom društvu potrebni ovakvi projekti te da u jednom momentu kad bi ovakvi modeli bili daleko više dostupni možda bismo i mogli formirati nove političke subjekte, i stoga će se film i zvati *Potrošeni* jer su političke ideje te generacije, kao što je bilo vidljivo iz predstave, potrošene. Tu nema nikakvog zavaravanja, ali samozavaravanja dakako ima.”

Ili kao što je u svom političkom govoru istaknuo jedan od starijih pripadnika generacije 55+: **“Došla su vremena da se mora smisliti potpuno novi civilizacijski sistem, ali tu staje naše razmišljanje.”** Mogu pridodati, sasvim točno, no nažalost većina nas razmišlja u binarnom sustavu alternativne gdje nikako ne prepoznajemo treću opciju koju osobno vidim, kao i navedeni gospodin, u POTPUNO NOVOM CIVILIZACIJSKOM SISTEMU.

Izvedbeni podaci:

Koncept i režija: Borut Šeparović / **Dramaturgija i adaptacija transkripta:** Nataša Mihoci, Borut Šeparović, Jasna Žmak / **Asistentica režije:** Nataša Mihoci /

Izvedba: Miljenka Andreoić Marić (58), Jadranka Barlović (62), Miran Cencić (62), Renata Dossi, Mira Egig (62), Zvonimir Fritz (60), Marijan Frković (66), Josip Grosek, Mira Inkret (65), Branko Ječmenjak (56), Barbara Juraja (73), Ante Kaštelan (62), Lidija Kleščić (62), Ana Knežević (58), Marica Komljenović (60), Nada Kos Balen (65), Zlata Lešković (68), Blaženka Levak (70), Marija Lovinčić (61), Gordana Lovrić (58), Jasna Paravina (56), Stanka Pavuna (86 godina), Nada Pejša (57), Emil Pernar (86), Eduard Pešun (56), Ljudmila Peterfai, Božidar Petrina (67), Miljenko Pinterić (87), Višnja Pleško (66), Žarko Potočnjak (66), Ljubica Radmanović (67), Vlasta Rittig (65), Hermina Rukavina (68), Franciska Šimenić (67), Vladimir Šimenić (70), Slavko Šoić (77), Miro Šola (57), Dražen Tišljar (71), Sonja Tomac (72), Vojko Tomašić (61), Rozalija Travica (70), Predrag Vrabec (57), Mirjana Žerjav (73), Nivenka Žigic (57)

Volonteri: Buga Klara Blanuša (16), Iva Bunčić (26), Ivan Fedor (20),²⁸ Hana Grgić (24), Vera Pfaff (33), Sara Renar (25), Bernard Tomić (20)

Autor i voditelj projekta: Borut Šeparović / **Produkcija:** MONTAŽSTROJ²⁹

- 1 Iz zapisnika rasprave od 27. kolovoza 2012. Na uvid u zapisnike razgovora zahvaljujem Nataši Mihoci i redatelju predstave.
- 2 U ovom članku iz ironijske pozicije koristim tzv. znanstveno, objektivno “mi” s obzirom da mi je na jednom nedavno održanom skupu jedan gospodin – znanstvenik, inače član jedne od vladajućih stranaka, zamjenio što na kulturoantropološkom skupu govorim o projektu hidroelektrane Ombla i ulogu privatnoga kapitala. Ovom prigodom mogu samo reći da je ulog mržnje (uz naravno neizostavna vrijeđanja vezano uz moja “subjektivna” istraživanja) u njegovu govoru bio i više nego očit.
- 3 Tako prema podacima Eurostata, prosječna dob u Europskoj uniji iznosi 39,8 godina. No do 2060. prosječni građanin EU-a imat će 47,2 godine, a na osobe starije od 65 godina otpadat će skoro 30% stanovništva EU-a (16% u 2010. godini). Usp. <http://www.delhrv.ec.europa.eu/?lang=hr&content=3930>
- 4 Jasna Žmak, iz teksta iz programske knjižice kazališne predstave, kulturnoga događaja.
- 5 Predstava Generacija 91.–95. hommage je Montažstroju, performerskoj, plesnoj i dramskoj skupini, utemeljenoj potkraj 1989. godine, koja je s radom počela upravo u

Zagrebačkom kazalištu mladih. Usp. <http://www.zekaem.hr/predstave/generacija-/?id=10>

- 6 Usp. *Politika teorije. Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, priredio Dean Duda, Zagreb, Disput, 2006, str. 116.
- 7 Usp. *Izveštaj multidisciplinarnog community art projekta 55+* (rukopis, za uvid u rukopis zahvaljujem B. Šeparoviću i N. Mihoci). Usp. <http://www.vecernji.hr/kultura/montazstroj-pozivaj-generaciju-55-akciju-clanak-399550>
- 8 Iz e-maila Montažstroja “Počela prodaja ulaznica za jedinstveni Montažstrojev kulturni događaj 55+”, 3. rujna 2012. godine. Montažstroj je pritom vodio sustavne objave za medije o radu na tom projektu koji je u jednom trenutku (u e-mailu od 29. svibnja 2012) i označen kao Montažstrojevo pionirsko kazalište za starije od 55 godina.
- 9 Iz e-maila Montažstroja: “U Montažstrojevom projektu 55+ borimo se za solidarnost i zajednicu!” (2. svibnja 2012).
- 10 Usp. “55+ prijave na projekt” <http://www.youtube.com/watch?v=R8BrSyIOeI>
- 11 Jasna Žmak, iz teksta iz programske knjižice kazališne predstave, kulturnoga događaja.
- 12 Usp. <http://www.vecernji.hr/kultura/u-projektu-55-mladi-su-zaista-naucili-slusati-starije-clanak-454501>
- 13 Iz e-maila “Montažstrojevo pionirsko kazalište za starije od 55 godina”, 29. svibnja 2012.
- 14 Iz e-maila “Montažstrojevo pionirsko kazalište za starije od 55 godina”, 29. svibnja 2012.
- 15 Usp. <http://danas.net.hr/kultura/sjajni-su-ni-mladi-se-ne-bitako-usudili>
- 16 Usp. “55+ prosvjedna akcija u Gradskom poglavarstvu” (<http://www.youtube.com/watch?v=d6EVKuUBckI>).
- 17 Iz e-maila “Generacija 55+ u povorci za solidarnost”, 15. rujna.
- 18 Maja Hrgović: “Događaj mjeseca: Projekt 55 + Montažstroja: potresna iskustva hrabrih seniora”: <http://www.novolist.hr/Kultura/Kazaliste/Projekt-55-Montazstroja-potresna-iskustva-hrabrih-seniora>
- 19 Iz e-maila “Počela prodaja ulaznica za jedinstveni Montažstrojev kulturni događaj 55+”, 3. rujna 2012.
- 20 Usp. izvedbene podatke na web-stranici <http://55plus.montazstroj.hr/?cat=3>
- 21 Usp. Mouffe Chantal, 2008, *Umjetnički aktivizam i agonistički prostori*, u: *Operacija: Grad. Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, ur. Leonardo Kovačević, Tomislav Medak, Petar Milat, Marko Sančanin, Tonči Valentić, Vesna Vuković, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81 – Institut za istraživanja u kulturi, BLOK – Lokalna baza za osvježavanje kulture, SU Klubtura/Clubture, Zagreb, str. 227.
- 22 Međutim, suprotno Holmesovoj negaciji umjetničke reprezentacije politike teoretičarka negacije Elizabeth Bell, što se

tiče izvedbe otpora, postavlja tri ključna pitanja. Prvo pitanje: kakav je politički učinak izvedbe otpora na stvarnost? Nadalje, je li izvedba otpora pomoćna leća za razumijevanje otpora u kojemu se proljeva stvarna krv i gube stvarni životi? I nadovezano na navedeno, zašto se ljudi uključuju u simboličke činove izvedbe otpora u kojima izlažu vlastite živote? Usp. Bell, Elizabeth, 2008, *Theories of Performance*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications, str. 231.

- 23 Odnosno kako je jednom prigodom izjavio Borut Šeparović: “U sustavu u kojem živimo raditi umjetnost je vrlo bezopasna stvar. Za neku Državu, odnosno prave centre moći aktivizam je puno opasniji od umjetnosti. Umjetnost je previše simbolična, ona rijetko ima učinka u stvarnosti. Kazalište po svojoj prirodi laže. Svojim predstavama ništa ne mijenjam, samo artikuliram.” Usp. Borut Šeparović: *Kazalište po svojoj prirodi laže*. Razgovarala Ivana Hanaček. (<http://blog.montazstroj.com>)
- 24 Iz e-maila “Montažstroj i Pepermint pozivaju Vas na Plesnjak 55+, 9. listopada 2012.
- 25 Usp. “55+ plesnjak u Pepermintu”: <http://www.youtube.com/watch?v=i6ds2b-ZQdI>
- 26 Usp. “55+ protiv 25-”: <http://www.youtube.com/watch?v=k5Mi7DpUeJM>
- 27 Iz e-maila “Televizija Student i Montažstroj predstavljaju Vam tribinu 55+ vs. 25-: Konačni obračun”, 22. studenoga 2012.
- 28 Ivan Fedor i Bernard Tomić prije ovoga su projekta surađivali s Borutom Šeparovićem kao mladi glumci na predstavi *Generacija 91.–95.*
- 29 Ostale podatke usp. web-stranicu Montažstroja: <http://www.montazstroj.hr/projekt/index.php?id=55>